

Az instabilitás kezelése. Bizalom, kétértelműség és társadalmi kapcsolatok egy dél-szlovákiai faluban

A kelet-közép-európai interperszonális kapcsolatok változásainak egyik elemzési módszere a bizalom problémakörének vizsgálata. Az általános bizalom belülről fakadó hiánya jellemzi valamennyi érintett országot, társadalmi bizalmatlanság figyelhető meg a múlthoz kötődő társadalmi gyakorlatok során. Ez a tanulmány egy szlovákiai faluközösség példáján foglalkozik a személyközi bizalomnak a mindennapi élet stratégiájában betöltött szerepével. Abból a feltevésből indul ki, hogy az interperszonális kapcsolatokba vetett bizalom jelentőségének növekedése az 1989 utáni eseményeknek köszönhető. Ennek a társadalmi jelenségnek az elemzése különösen hasznos eszköznek bizonyult azoknak a szokásoknak a feltérképezésére, melyek alapján az emberek cselekvéseiket szervezik, és a társadalmi valóságról alkotott tudásukat felépítik.

Az elmúlt tizenöt év Kelet-Európáról írott etnográfiai munkái meggyőzően érveltek amellett, hogy a térségben lezajlott átalakulás komplex és többirányú folyamatként értékelhető (lásd részletesebben Hann 2002). A kutatói érdeklődés egyik legfőbb területe a személyközi kapcsolatok változó jellege és mértéke felé tolódott. Egyrészt bizonyítható, hogy a gyors és mindenre kiterjedő átalakulás sodrában az emberek inkább az otthon szférájába húzódnak vissza, más formákkal szemben előnyben részesítve a kézenfekvő, jól ismert társadalmi kapcsolatokat (Misztal 2001; Pine 2002; Vitebski 2002). A háztartás és a család válik így módon a gazdasági és belső lelki támasz végső forrásává mindazok számára, akik e változó értékrend közepette fogódzót keresnek. Másrészt azonban a poszt-szocializmus arról is ismert, hogy megbontja az előző rendszer alatt kötött szövetségeket, szolidaritásokat és kapcsolati hálókat (Wallace 2003).

A kelet-közép-európai interperszonális kapcsolatok változásainak egyik elemzési módszere a bizalom problémakörének vizsgálata. A bizalom – tükrözve a poszt-szocialista éra bizonytalanságát – a társadalmi élet alapvető kérdésévé vált, ha nem volt mindig is az (lásd Luhmann 1979; Giddens 1990; Misztal 1998). Az általános bizalom belülről fakadó hiánya jellemzi valamennyi érintett országot, egyben gátolva a „társadalmi tőke” felgyülemelését és a „civil társadalom” konszolidálódását (Sztompka 1999). Társadalmi bizalmatlanság figyelhető meg a múlthoz kötődő társadalmi gyakorlatok során – a pre-szocialista és szocialista múlttal kapcsolatban egyaránt –, és egy szkeptikus, eltávolító attitűd terjedt el a formális intézményekkel és a hozzájuk köthető emberekkel kapcsolatban (Giordano–Kostova 2002).

A dolgozat abból az előfeltevésből indul ki, hogy az interperszonális kapcsolatokba vetett bizalom jelentőségének növekedése, mely társadalmi instabilitást okozott, az 1989

utáni eseményeknek köszönhető. Nem kívánom követni azt az általánosan elfogadott vélekedést, mely szerint a társadalmi kapcsolatokat jellemző együttműködés hiánya és a bizalmatlanság a „múlt öröksége” volna; ellenben azt gondolom, hogy a társadalmi bizalmatlanság a rendszerváltást követő átalakulások stratégiai terméke, mely a megfelelő történeti kor keretei között, annak komplexitásában kezelendő. Az általam vizsgált faluközösségekben a személyközi bizalom az adaptáció és túlélés mindennapos stratégiáinak alapvető összetevője. Ugyanakkor a bizalom nem pusztán mások szándékainak megítélése és az ez alapján való cselekvés. A bizalom társadalmi és kognitív eszközzé válik mások magatartásának, cselekedeteinek ellenőrzésében és előrejelzésében; e stratégia alkalmazása jelenik meg abban a különbözőségben, mely a falusiak vélekedései (és kimondott gondolatai), valamint tényleges cselekedetei között van, miközben a mindennapok társadalmi realitásában mozognak.

Amellett igyekszem érvelni e tanulmányban, hogy az emberek falun kétségeik kezelésével igyekeznek ellensúlyozni a kor bizonytalanságait. Olyan szinten manipulálják cselekedeteiket és vélekedéseiket, hogy ezek egy külső szemlélő számára nagyfokú következetlenségre, ellentmondásra engednek következtetni. A szóban elhangzottak kijelentést gyakran nem követi azt alátámasztó, de gyakran annak ellentmondó cselekvés sem; a megtörténtek viszont nem mindig felelnek meg a társadalmi cselekvés alapvető erkölcsi normáinak.

E tanulmány két részből áll. Az első rész azt vizsgálja, miképpen használják az emberek a bizalmat intézmények, társadalmi csoportok determinálására a falun belül és azon túl. A bizalomról alkotott általános képet kvantitatív adatok elemzéséből nyerjük, melyeket háztartásonkénti felmérés során szereztünk; ezek az adatok az adatközlők elképzeléseit tükrözik további életükről. A második rész a falubeli, családi kapcsolatok, társadalmi gyakorlatok megfigyelésén alapszik.

A falu

Králová nad Váhom (a továbbiakban: Vágkirályfa)¹ község Délnyugat-Szlovákiában található, hozzávetőleg ötven kilométerre Pozsonytól, 110 kilométerre Bécstől. Kedvező elhelyezkedéséből adódóan (a Duna menti Alföld termékeny síkságán található) a falu lakóinak fő gazdasági forrása a mezőgazdaság volt, egészen az 1960-as évekig. Ezt követően a kényszerű kollektivizáció és a közeli Vágsellye (Sala) ipari központtá fejlődése mélyreható változásokat eredményezett a falut korábban meghatározó gazdasági, társadalmi kapcsolatokban. A szocialista rendszer drámai változásokat hozott a falu gazdasági és társadalmi rendszerében. Egyrészt a városiasodás és az iparosodás differenciálta a falu foglalkozásbeli struktúráját (a mezőgazdaságban elhelyezkedők aránya az 1950-es 85 százalék-ról 1970-ig 27 százalékra csökkent), illetve megnövelte a fiatalok városba áramlásának mértékét. Ennek függvényében a falu fokozatosan elvesztette korábbi „agrárjellegét”, miközben megnőtt a falusiak iskolázottsági szintje, ezenkívül az infrastruktúra fejlődése és a munkalehetőség irányította mobilitás a közösségen belüli és kívüli társadalmi kapcsolatok meglehetősen dinamikus képét eredményezte.

Ugyanakkor a szövetkezet megalakítása a faluban gyökeresen megváltoztatta az 1950-es évekig jellemző hatalmi viszonyokat. A kollektivizáció lassú és fájdalmas folyamat so-

rán zajlott le, a parasztcsaládok nem kis ellenállásába ütközve, hiszen őket napi megélhetési forrásuktól fosztották meg. A szövetkezet első tényleges sikerei az 1960-as évekig vártak magukra, akkor is az állami támogatásoknak, illetve a termelés növelésének és diverzifikálásának voltak köszönhetőek (ekkor vezették be például a dohány- és zöldségtermesztést). A helyi iparhoz kapcsolódó szálak szintén a sikert szolgálták. A szövetkezet végül az 1962 és 1972 közötti évtizedben vívta ki magának a lakosság támogatását, elsősorban gazdasági teljesítményének köszönhetően, valamint szociális juttatásaiból (nyugdíj- és egyéb juttatások, melyeket ezekben az években vezettek be) és kulturális szerepéből adódóan (a szövetkezet ugyanis jó néhány kulturális és sporteseményt szponzorált). 1973-ban gyökeresen megváltozott a helyzet azon döntés következtében, mely a szövetkezetet további három falu és a közeli város szövetkezetével egy központi irányítás alá helyezve egyesítette. A falu szövetkezete lassacskán eltűnt, és vele együtt megszűnt annak társadalmi, kulturális szerepe is.

Mint minden posztoszocialista országban, az 1989 utáni események hatásai több hullámban érték el a falut. Egyrészt a gazdasági javak reprivatizációja azzal együtt, hogy fájdalmas és komplex folyamatnak bizonyult,² sok falusi ember számára lehetőséget teremtett arra, hogy saját gazdaságot vezessen, és profitot termeljen, másrészt az ország demokratikus intézményei kiépítésének legfontosabb lépése volt a „sötét múlt” felszámolásában; harmadrészt a vállalkozói lehetőségek – főként az 1990-es évek első felében – varázsütésszerűen gyors és viszonylag egyszerű meggazdagodási lehetőséget kínáltak.

Csak hogy az intézményi változásokkal kapcsolatos várakozások hamar csalódásba torkolltak. A Csehországtól való 1993-as békés elválást követően Szlovákiának politikai és gazdasági instabilitással kellett megküzdenie. A mezőgazdasági szektort gyengítette az állam késlekedése a szükséges támogató programok megteremtésében, számos ipari telep megfelelő befektetések hiányában elvesztette termelőkapacitását, vagy éppen korrupciós gazdasági lobbik kezére került, amelyek legfőbb érdeke csupán annyi volt, hogy a lehető legrövidebb úton készpénzre váltsák ezeket a termelési egységeket. A falubeliek hirtelen megváltozott viszonya a kapitalista átmenethez drámainak mondható, még úgy is, hogy a régi szép idők nosztalgikus visszasírása soha nem volt jellemző rájuk. Az az elképzelés, hogy a kapitalizmus nem fenéig tejfel, általánosan jellemző nézet volt a faluban. Ennek következtében az emberek kritikusabb szemmel figyelték az átalakulás szülte új intézményeket, és számos olyan új stratégia alakult ki, amely kifejezetten az instabilitás és bizonytalanság kezelésére hivatott.

Bizalom a társadalmi intézményekben: egy kvantitatív megközelítés

Az egyik este vendéglátóim azzal a feladattal bíztak meg, hogy vigyem ki a szemetet az utcára, előkészítve a másnap hajnali kukásoknak. A kukát a ház kapuja előtt hagytam, visszamentem a házba, és bezártam a kaput. Azt hittem, a háziak már alszanak, nem szűrődtek már ki tőlük hangok, a tévét is lekapcsolták. Visszavonultam a szobámba olvasni. Néhány perc múlva a ház asszonya lépett be hozzám kopogtatás nélkül, és azt

kérdezte: – Kivitted a kukát? – Kivitem – válaszoltam. – És leláncoltad? – szólt a következő kérdés. Elbizonytalanodtam. – Milyen láncsal? – Tudtam, hogy be kell jönnöm rákérdezni – jegyezte meg türelmetlenül –, nem lehet a kukát leláncolatlanul kint hagyni az utcán. Tudod, hányat loptak el a múlt évben? Kettőt. Ebben a faluban semmi sincs biztonságban, ami nincs bebetonozva, és még akkor is résen kell lenni!

Tucatnyi hasonló történetet hallani a falu mindennapjaiból. A lopások, csalások és a pletyka elkerülése a falubeliek egyik legkiterjedtebb napi foglalatossága. Az a jelenség, hogy az emberek tartanak vagyontárgyaik ellopásától, vagy hogy pletyka tárgyává válnak a faluban, nem tekinthető kifejezetten posztszocialista jelenségnek. A Mediterráneumban komoly hagyománya van ennek, és sok nyugat-európai közösségben úgyszintén (lásd Barkow 1995). Ami Vágkirályfát különlegessé teszi, az az, hogy az emberek cselekedetei gyakran nem követik azokat a kognitív kritériumokat, melyek létrehozzák őket, vagy ahogy egy olasz közmondás mondja: *Tra il dire e il fare c'è di mezzo il mare* (a szót és a cselekvést egy tenger választja el egymástól).

Amint arra már másutt rámutattak, az embereknek a szövetkezet iránti bizalmatlansága nem feltétlenül tartja őket vissza attól, hogy valamilyen kapcsolatban álljanak vele (Torsello 2003a). Az emberek gyakran a szövetkezet mellett döntenek még akkor is, ha más alternatívák is a rendelkezésükre állnak. Számtalan motiváció áll a háttérben, míg végül arra a felismerésre jutnak, hogy a szövetkezet mindennapi életük elengedhetetlen része. Ez azonban nem akadályozza meg őket abban, hogy a beszélgetések során lejárássák a szövetkezetet. Hasonlóképpen számtalanszor hallottam olyan falubeliekről, akiket megbízhatatlannak neveztek, ám ez mégsem hatott komolyabban a velük folytatott személyközi kapcsolatokra. Mit hord magában ez az attitűd? Csupán az idők bizonytalanságának és a posztszocialista változások feletti elégedetlenségnek a jele mindez?

Néhány falubeli úgy érzi, hogy anyagi helyzete az 1989-et követő időszakban rosszabbodott, ám sokan közülük az azóta megtett fejlődést hangsúlyozzák, és optimistán tekintenek a jövőbe. A háztartásonkénti felmérés az emberek saját maguk és családjuk anyagi helyzetéről alkotott véleményét, az azzal való elégedettségüket volt hivatott tükrözni. Az első kérdés a következő volt: „Hogy ítéli meg: 1989 óta javult vagy romlott az anyagi helyzete?” Csupán a válaszadók tíz százaléka válaszolta, hogy anyagi helyzete kicsit javult, miközben 22 százalék vélte úgy, hogy kicsit rosszabbodott, negyven százalék érezte, hogy jelentősen rosszabbodott, és 27 százalék mondta azt, hogy nem változott a helyzete. A második kérdés így szólt: „Elégedett családjának anyagi helyzetével?” A válaszok 55 százaléka tükrözött elégedettséget (ezen belül négy százalék nagyfokú elégedettséget; 51 százalék pedig többé-kevésbé volt elégedett), míg a válaszadók 43 százaléka mondta azt, hogy nem elégedett (ezen belül 32 százalék nem igazán elégedett, 11 százalék nagyon elégedetlen).

Noha ezek az adatok nem adnak egyértelmű választ arra a kérdésre, miért mutatkozik olyan jelentős eltérés az emberek társadalmi gyakorlata és vélekedései között, némi fogódzót azért nyújtanak. A két kérdéscsoportra adott válaszok közti eltérés azt jelzi, hogy ami a társadalmi átalakulásokról alkotott pesszimista vélekedésnek látszik, az a gyakorlatban – a család helyzetének átfogó értékelésekor – átalakul egy sokkal kevésbé negatív képpé.

Néhány adatközlő a következőképpen kommentálta a két kérdést: „Hát, nincs miért sokat panaszkodnunk, végül is szabadok vagyunk, előttünk a jövő, ami viszont többé-kevésbé rajtunk áll.” Érdekes módon még azoknál sem, akik a jelenlegi bizonytalanságot

és gazdasági nehézségeket a szocializmus bukásának számlájára írják, figyelhető meg az a vélekedés, hogy a posztszocialista időszak semmiféle jót nem hozott. Mindannyian késznek mutatkoztak elfogadni azt a véleményt, hogy az egyéni szabadság és annak lehetősége, hogy valaki a jövőjéért dolgozik, még a legrosszabb esetben is az átalakulási folyamat nagy eredményeként könyvelhető el.

Mindezen optimista véleményáramlatok ellenére a nyilvános életet nagyfokú bizalmatlanság és gyanakvás uralja, és ez rögtön érzékelhetővé is válik, amint valaki a közösség részeként kezd el élni. Mielőtt belefognék annak felfejtésébe, hogy miként befolyásolja a bizalmatlanság a közösségen belüli és az azon túlmutató interperszonális kapcsolatokat, szeretnék néhány kvantitatív példát felvonultatni a bizalom használatára, az emberek társadalmi intézményekhez való viszonyának definiálásán keresztül.

A bizalom különböző fokozatainak tesztelésére egy skálát hoztunk létre nullától³ (legalacsonyabb érték) ötig (maximális érték) a falubeliek formális és informális társadalmi szereplőkhöz való viszonyának (például a szomszédok, a közeli és távoli rokonok, munkatársak és barátok) értékelésére.

Az 1. ábra (lásd függelék) a bizalom átlagos szintjét jelzi száz falubeli válaszadó esetében, akik tizennégy kategóriában határozták meg az ezekhez való viszonyukat. Ezek a következők voltak: család, közeli rokonok, távoli rokonok, szomszédok, barátok, falubeliek, munkahelyi kollégák, templom, helyi hivatalnokok,⁴ politikusok, a mezőgazdasági szövetkezet, a falu kulturális és társadalmi klubjai, az állam és végül az EU. A legmagasabb bizalomértéket a család⁵ érte el 4,56-os mutatóval, ezt követte a közeli rokonok kategóriája (3,86-os értékkel), majd a barátok (3,54). A legalacsonyabban elhelyezkedő kategória a politikusoké (1,19) volt, akiket az állam követett (1,35) és végül a szövetkezet (1,87).

Érdekes folyamatok regisztrálhatók a középtájon elhelyezkedő munkahelyi kollégák (2,98) és a társadalmi, kulturális klubok (2,79) esetében. Másfelől a falubeliek mint kategória meglehetősen gyengén szerepeltek a 2,42-es értékkel. Végül a helyi hivatalnokok bizalmi indexe elérte a 2,7-es értéket, ami túlszárnyalta a helyi szövetkezetet.

További adatokkal bővítve a felmérést, a következő kérdést tettük fel: „Egyetért-e azaz, hogy 1989 után 1. jobban lehet bízni az emberekben; 2. ugyanúgy lehet bízni bennük; 3. kevésbé lehet bízni bennük, mint korábban?” Az összesen száz válaszoló közül csak kettő választotta az első opciót, huszonkettő a másodikat, és hetvenhat a harmadikat. Ennek tükrében a válaszadók számára az emberek kevésbé megbízhatók napjainkban, mint 1989 előtt voltak.

Háromfajta következtetést lehet levonni a fenti adatokból. Elsőként a bizalomról kialakított vélekedés az emberek és intézmények közti interakciók mértéke alapján konstruálódik. Általános szabályként elmondható, hogy minél gyakoribb az interakció, annál nagyobb a bizalom mértéke. A falubeliek véleményében tükröződő bizalom mértéke három nagyobb csoportot alkot. A család, a közeli rokonok, a barátok és a szomszédok által alkotott csoport (mind három feletti értéket mutat) áll a legközelebb az adatközlőkhöz, a hozzájuk fűződő bizalmi szálak a mindennapi társadalmi érintkezés nélkülözhetetlen részei. E kategória tagjaival az embereknek régre visszavezethető tapasztalataik vannak, és emiatt a hozzájuk kötődő bizalom a mindennapi konfrontációk során folyamatosan revitalizálódik. Másodsorban a három alatti bizalmi értékkel jelzett csoport olyan intézményekre és kategóriákra vonatkozik, melyeket az adatközlők távolabbinak éreztek, illetve amelyekkel kevesebb interakcióban állnak.⁶

Másrészt arra a kérdésre, hogy lehetséges-e 1989-et követően bízni az emberekben, általános tendenciaként alacsony bizalmi index adódott, még úgy is, hogy a szélsőséges változók inkább a nagyon magas értékek irányába húznak. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a hármas érték tekinthető középértéknek a nulla és a öt közötti skálán, és 14-ből kilenc esetben a mutató az átlag alá esik.

Harmadrészt a „falubeliek” kategóriája a legevidensebb példa az általános bizalomra. Nyilvánvaló, hogy amikor a falubeliekre mint egészre mutatunk, a válaszadók egy általános vélekedést fejtenek ki. Ez a kategória magában foglalhatja a rokonokat és a családtagokat is. Amint azt egyik adatközlőnk kifejtette: „...ha egészként kell értékelnem őket, anélkül hogy neveket említenék, azt kell hogy mondjam, nem bízom bennük” (Zoltán, szül. 1948). Ez az alacsony érték jelzi, hogy a bizalom kérdése ugyan foglalkoztatja az embereket, de közösségi szintű elhatárolódás jellemző társadalmi kapcsolataikra.

A falu kapcsolati mintái

A bizalom kérdéskörével foglalkozó számos szociológiai tanulmány közül Sztompka munkája nyújtja talán a legkézzelfoghatóbb választ a társadalmi bizalom különböző variációira és funkcióira (Sztompka 1999). Röviden összefoglalva, a szerző definíciója szerint a bizalom két komponensből tevődik össze: hitből és odaadásból. „A bizalom nem csupán kontemplatív előrevetítése valaminek, hanem egy cselekvéshez való kötődés, a következmények beláthatósága nélkül. Egy fogadás mások jövőbeli cselekvéseire vonatkozóan.” (Sztompka 2001:159.) Három olyan fő irányvonalat definiál, melyek alapján a megbízó elvárásokat támaszt abból az előfeltevésekből kiindulva, hogy a bizalmi cselekedet nem végződik csalódással. Ez vonatkozik a cselekvés instrumentális tulajdonságaira (rendszeresség, ésszerűség és hatékonyság), morális kvalitásokra (felelősség, emberiség, korrektség, igazságosság) és anyagi jellegére (érdeknélküliség, reprezentatív cselekvés, nagylelkűség) is. Más szóval a bizalom egyrészt várakozásokat teremt a megbízó félben, másrészt kötelezettséget ró a bizalommal felruházott félre.

A bizalom fontos eszközrendszeré válik minden olyan helyzetben, amikor rendkívüli külső és globális körülmények a bizonytalanság, instabilitás és gyors változások valamilyen sajátos környezetét hozzák létre. Ebben a megközelítésben az elvárások és kötelezettségek egy bizonyos irányba mutatnak, mégpedig úgy, hogy a cselekvőket a jövő felé irányítják.

A falubeliek közötti csekély bizalom sokkal inkább azt tükrözi, hogy az emberek figyelmét az instabilitásból adódó problémák jelentős mértékben elvonták, semmint egy tudatos döntést, melynek eredményeképpen kivonulnának a közösség társadalmi életéből. Királyfát aktív közösségi élet jellemzi, és a falubeliek nem hátrálnak meg a közösségi eseményeken való részvételtől. Hozzávetőleg tizenöt társadalmi és kulturális klub⁷ tevékenykedik a faluban, melyek számos, heti, illetve havi gyakorisággal jelentkező eseményt rendeznek és szponzorálnak, fesztiváloktól kezdve koncerteken, futballmeccseken és nyilvános előadásokon át egészen a hétvégi kirándulásokig. E szervezetek aktivitásáról bővebben másutt írtam (Torsello 2003b), itt elég annyit megemlíteni, hogy Királyfa a környékbeli falvak és nagyobb városi közösségek figyelmét is felkelti az itt megrendezésre kerülő események gyakoriságával és változatosságával, néhány közülük még a helyi média érdeklődését is kivívta.⁸

E megközelítésből világosan látszik, hogy a „falusiak” iránti nyilvánvaló bizalmatlanság nem vezet feltétlenül elzárkózáshoz vagy a közösségi megmozdulások hiányához. A falu össze tud jönni, képes a közösségteremtésre, a szolidaritásra, a dolgok kölcsönös megosztására. Mindez nyíltan ellentmond annak, ami a közösségi kapcsolatokról elhangzott. Felmerül tehát a kérdés, hogy hova vezetnek a gyökerei annak a kétértelműségnek, mely az emberek szavai és cselekvései között feszül?

A válaszom erre az, hogy az itt tapasztalt kétértelműség szándékos; olyan értelemben szándékos, hogy a királyfiak bizalmatlanságot hirdetve próbálják meg kiegyensúlyozni elvárásait a jövőbeli cselekvésekre és kapcsolatokra vonatkozóan. A bizalmatlanság válik a jövőre vonatkozó, ellenőrizhető opcióvá, ahol a jövőbeli viselkedések és társadalmi cselekvések beláthatók, hiszen e stratégiával megjósolható, mit fognak cselekedni mások. Ez a bizalmatlanság tovább elemezhető a családi és rokonsági kapcsolatok megfigyelésével.

Családi és rokoni bizalom

Azt a meggyőződést, hogy a családi és rokonsági kapcsolatok a személyes bizalom végső forrásai, alátámasztják a fentebb bemutatott kvantitatív adatok is. A falubeliek a családot tekintik a segítség „egyedüli forrásának”, a megbízhatóság és biztonság mentsvárának, miután az állam elvesztette azt a mindenre kiterjedő szerepét, mely a szocializmus idején jellemezte. Ugyanakkor a család túlságosan tág és gyakran túl képlékeny társadalmi intézmény ahhoz, hogy teljes és korlátlan bizalmat eredményezzen. Egyik adatközlőm a következőképpen jellemezte a rokonság szerepét:

„A család egy kétélű fegyver: ha itt van, és elég nagy, sok előnye van. Számíthatsz rájuk, ha segítségre van szükséged. Segíteni fognak, hiszen végül is közös vér folyik az ereinkben. Másrészt olyan nagy a kötelezettség súlya, hogy az sokszor nagyobb, mint a belőle származó előnyök. Sosem lehetsz benne biztos, mit gondol majd egyik vagy másik rokon. Egyetlen lehetőséged, hogy megpróbálsz kitalálni, amit tettél vagy mondtál, az a lehető legmegfelelőbb volt.” (Dániel, szül. 1968.)

Dániel jó nevű családból származik, egy lánytestvére van, aki már férjnél van, és a faluban lakik, valamint egy fiútestvére, aki a városban él. Felesége családja szintén a faluban lakik. Az idézett megjegyzés egy olyan alkalommal hangzott el, amikor meghívott egy italra, férfi barátai társaságában. A helyi kultúrház emeletén történt mindez, ahol a helyi magyar kulturális szervezet (Csemadok) évzáró összejövetele zajlott. A központi teremben ünnepélyes hangulat uralkodott, beszédhang és nevetgélés alig szűrődött át az asztalok felől. Dániel elmagyarázta, hogy általában kínosan érzi magát az ilyen alkalmakkor, mert a helyi viselkedési szabályok szerint ilyenkor a családja körében kell tartózkodnia. Így aztán a barátokkal beugorva egy röviditalra, máris oldottabb hangulat teremődik a beszélgetéshez. Rákérdeztem, hogy ez az erőteljes formalizmus a családi kapcsolatokban nem az esemény számlájára írható-e leginkább, hiszen ilyenkor az egész faluközösség figyelő szeme rá szegeződik. „Tudod, ez mindig így van. Rendesen kell viselkedni a nyilvánosság előtt és otthon is. Azt hiszed, odamehetek a nagybátyámhoz, és megmondhatom neki nyíltan, mit gondolok róla? Dehogya. Nem számít, hol vagy, a dolgok mindig ugyanúgy működnek. A családdodról van szó, és neked tisztelned kell őket.”

A családon belüli viselkedési szabályok merevsége két tényezőtől tevődhet össze. Egyrészt ott van a félelem a pletykától, mely megszabja az interperszonális kapcsolatokat, és értékeli a helyes cselekvési formákat, definiálva, hogy mi „megfelelő”, és mi nem az a közösségi normákhoz mérten. Másrészt a családi kötelezettségek és cselekvésbeli elvárások érzelmileg és instrumentálisan strukturálódnak. A rokonok potenciális segítségforrásként működnek, ezért az adott egyénnek jó kapcsolatban kell állni velük. Ez alkotja az egyik alpmeggyőződést, melynek mentén a bizalom megszületik. Ugyanakkor az érzelmek is sokat nyomhatnak a latban. Nehéz elképzelni, hogy valaki vidáman segédkezik egy rokonának, akivel évtizedek óta haragos viszonyban áll. Nem csupán az interakció megszűnté miatt, hanem azért is, mert folyton ott van a visszaütéstől való félelem, ami a bizalmat értéktelenné teszi, kivéve, ha egy másfajta kapcsolat (például barátság) nem játszik közvetítő szerepet a két rokon között. Az alábbiakban terepnaplóm egy részlete olvasható:

„2001. 08. 11. Gábor elmegy Máriához (polgármester-helyettes unokatestvére, Vince feleségéhez, akiknek a kertje közvetlenül az övé mögött fekszik). Mária van csak otthon, a férje nincs. Tudhatta ezt Gábor korábban? (Gábor és Vince nem beszélnek egymással, egy régóta tartó családi viszály miatt, mely a családi föld elosztása körül robbant ki). Vince segítségére van szüksége, egy barátja érdekében akar közbenjárni, hogy vegyék fel őt ideiglenes munkára egy önkormányzati projektbe, útjavításra. Úgy tűnik, leginkább romákat alkalmaznak az ilyen munkákra, barátja azonban nem roma. Mária kedvesen viselkedik vele, de a konyhába nem invitál be bennünket. Beszélgetnek egy ideig, aztán hirtelen megérkezik Vince. Szó sem esik az ügyletről. Gábor elköszön egy rövid »hellóval«. Vince visszaköszön, és bemegy a házba.

Gábor sohasem menne segítségért unokatestvérehez, ha nem a barátjáról lenne szó, mint ezúttal, aki tényleg rá van szorulva egy kis készpénzre. Ahelyett, hogy a polgármesterhez fordulna, akivel semmiféle személyes kapcsolata nincs, úgy dönt, hogy Vince feleségét keresi fel a problémájával, akivel évekre visszamenő jó barátságban vannak (ugyanabba az iskolába jártak a városban). Gábor egyáltalán nem biztos kérése sikerességében, de megkockáztatja, abban bízva, hogy unokatestvére nem fog csalódást okozni neki, mivel az feleségével szemben lenne tiszteletlenség. Ilyen értelemben az elvárás, amit unokatestvérével szemben támaszt, Mária közbenjárásával fogalmazódik meg. Azt is lehetne mondani, hogy Gábor keveset kockáztatott, hiszen a kérés nem rá, hanem barátjára vonatkozott. Ugyanakkor, mint azt ő maga emelte ki: »Segítenünk kell egymást, mert ha nem, akkor miről is szól a barátság?« Tehát ha Gábort közvetlenül nem is érinti a polgármester-helyettes döntése, hogy segít-e barátján vagy sem, a becsületét barátja és közös barátaik előtt igenis kockáztatja. Egy ilyen szituációban a becsületvesztés nagyobb veszteségként könyvelhető el, mint elesni egy ideiglenes munkától.”

Ez a példa is azt illusztrálja, hogy a rokoni szálak sem jelentenek abszolút bizalmat. A régóta tartó rokoni viszályok elég gyakoriak Királyfán, és az emberek viselkedésmódja a mai napig a sajátos rokoni elvárásoknak való megfelelést tükrözi. Egy családi kötelék tagjának lenni – úgy, mint évtizedekkel ezelőtt – ma is azt jelenti, hogy bizonyos morális előírásokhoz kell igazodni, melyeket az adott csoport diktál. Ilyen értelemben barátok és ellenségek könnyen teremthetők, és a bizalom ugyanazokra az etikai alapokra épül, amelyek szerint maga az adott csoport is szerveződik.

A barátság és a rokonság kiemelt kognitív területekké váltak, ezek alapján hoz dönté-

seket és választ egy falubeli, általuk különböző mértékű bizalmat investál a dolgokba. Például a családi földterületen, állatnevelésben, kalákában végzett munkában segítséget elsősorban családi szálak mentén remélhetnek (esetleg néhány barát besegíthet, ha nincs elég rokoni kapcsolat). Az alapgondolat, hogy a földbirtok fontos vérségi kötelekeket hordoz, csak a rokoni szféra számára teszi hozzáférhetővé. A mezőgazdasági munka egy olyan, évente megismétlődő folyamat, mely nemcsak a javak kitermelését szolgálja, hanem a rokoni kötődések megerősítését is. Ebben az értelemben a bizalom csak a családtagok segítségével és leginkább a javak kölcsönös megosztásán keresztül működhet. Királyfa lakói, úgy tűnik, hajlamosak a kelleténél többet befektetni a családi agrárgazdaságba. Ahogy egyik adatközlőm fogalmazott, ez azért van így, mert „segítek a rokonoknak, még akkor is, ha nincs is rá feltétlenül szükségük. Jobb, ha több ember van a segítségükre, mert akkor gyorsabban végzünk a munkával. Aztán, ha nekem is segítségre van szükségem, mindig számíthatok arra, hogy jönnek és segítenek”. (Lajos, szül. 1957.)

Ugyanakkor személyes jellegű és pénzügyekben ritkán kérnek tanácsot családtagtól. Gábor ezt azzal magyarázza, hogy ezek olyan dolgok, amelyeket „olyan távol kell tartani a családi befolyástól, amennyire csak lehetséges”. A problémák megmutatása itt csak nyílt kritikához és ítéletekhez vezethet, mely potenciális konfliktusforrássá válhat a későbbiekben a rokonok között. Ezek szerint a barátok iránti bizalom abból a hitből áll, hogy nem fognak csalódást okozni a megbízó fél várakozásaiban, valamint abból a meggyőződésből, hogy ezek az ügyek nem válnak a rokoni pletyka tárgyává.

Következtetések

A bizalom fontos analitikus eszköznek bizonyul a gyökeres szervezeti változásokon át esett társadalmak vizsgálata során. A bizalom – jellegeből fakadóan – kölcsönös függőséget teremt a két fél között, akiket közös célként köt össze a részesedés és a segítség, valamint a kölcsönös elvárások és kötelezettségek rendszere. Ezért a bizalom különösen hasznos eszköz, mely arra szolgál, hogy feltérképezzük azon szokásokat, melyek alapján az emberek cselekvéseiket szervezik, és a társadalmi valóságról alkotott tudásukat felépítik.

A poszt szocialista átalakulással megjelent instabilitás döntően befolyásolta a falubeliek azon szokásait, melyek az egymás közti és az intézményekkel kialakított társadalmi kapcsolataikra vonatkoznak. Egyrészt elmondható, hogy a gyors átalakulások következményeként az emberek sokat foglalkoznak a falubeli kapcsolatok megváltozásával. Az emberek közötti bizalmatlanság elterjedt jelenség, és ugyanígy az az aggodalom is, hogy mások a maguk érdeke szerint cselekszenek, ami azután a többiek kárára válik. Ezen attitűd eredményeként a falubeliek meglehetősen óvatosak a napi interakciók során, és teljes bizalomról még a családon belüli és rokoni kapcsolatokban sem igazán beszélhetünk.

Másrészt viszont a falu közössége kohézióra és magas szintű közösségi akciókra képes, mely sok szempontból megkülönbözteti őket a környékbeli településektől. Ez nemcsak azokra az erőfeszítésekre vonatkozik, melyek célja egy közösségi identitás felépítése, hanem a korábbiakban említett meggyőződések és cselekedetek közti különbség kifejeződését is jelenti. Első szinten a személyes (és családi) célok és érdekek különösen fontosnak bizonyulnak a kollektív cselekvés szempontjából. Második szinten egy általá-

nosabb, stratégiai vonal figyelhető meg, melyet a „kétértelműség menedzsmentje” névvel illelhetünk. Annak oka, hogy az emberek elképzelései gyakran nem felelnek meg a cselekedeteiknek, egyszerűen abban keresendő, hogy tudatosan döntenek így, ezáltal hagyva szabad utat a további választási lehetőségeknek, valamint a kölcsönös elvárásoknak és kötelezettségeknek. Itt egy olyan ponthoz érkeznek el ezek a falusiak, ahol a viselkedés mintáit a kölcsönösség szigorú szabályai alakítják, elkerülve a legszigorúbb társadalmi szankciót, tudniillik hogy valaki teljesen kirekesztődjön a társadalmi kapcsolatrendszerből. A bizalom tehát a társadalmi interakciók változatos és különböző szintjein konstruálódik, és funkciói attól függenek, hogy ezek a szintek miképpen fonódnak össze a mindennapi gyakorlat során.

Fordította Árendás Zsuzsa

JEGYZETEK

1. A falunak 1531 lakosa van, ebből 723 fő gazdaságilag aktív. A lakosság 83,1 százaléka magyar nemzetiségű, 15,5 százaléka szlovák, 1,4 százalék pedig más nemzetiségűnek vallja magát (2001-es népszámlálás).
2. A szlovák restitúciós folyamat általános értékeléséről lásd Wolz et al. 1998.
3. A skála legalacsonyabb értékét egyre terveztük, ám adatközlőink azt javasolták, hogy néhány esetben megfelelőbb volna a nulla érték bevezetése, mivel ez jobban tükrözné az adott kategóriához fűződő viszonyukat.
4. Idetartozik a falu polgármestere, a polgármester-helyettes, két jegyző és két titkár. Mindannyian a helyi polgármesteri hivatalban dolgoznak.
5. Családon az egy háztartásban élőket, illetve azokat a gyermekeket értjük, akik már nem laknak otthon.
6. Érdekes módon az emberek az államhoz való viszonyukat igyekeznek hangsúlyozni, még úgy is, hogy nem igazán szándékoznak azt egyes konkrét személyekkel azonosítani, amint az általánosan elfogadott volt a szocializmus idején. Az állam egy absztrakt entitássá vált. Arra a kérdésre, hogy „Mit gondol, ki tudna javítani az Ön gazdasági helyzetén?”, ötvenből harminhét válaszadó jelölte meg az államot. Ugyanakkor, ha azt kérdeztem, ki javíthatna a falu jelenlegi nehézségein, kevesen jelöltek meg olyan konkrét politikust vagy helyi elöljárót, aki bármi ilyenmire képes volna. A bizalmatlanság jellemzi az egyén és a társadalmi intézmények viszonyát, és úgy tűnik, hogy ez a folyamat különösen erőteljes akkor, ha az intézmények nem kötődnek személyekhez.
7. Ezek közé tartozik a nyugdíjasklub, a vadász-, a horgászegyesület, a Szűz Mária-egyesület, a Vöröskereszt-egyesület, az egyházközösség, a futballklub, a Csemadok magyar kulturális szervezet, a cserkészek, a kórus, a színjátszó csoport, a magyar fiatalok kulturális klubja, a latin tánc csoport és a fitneszklub.
8. A 2001-es augusztusi tábortúzra utalok, amelyen több százan vettek részt. Az esemény azóta a környező falvak és a város lakóit is vonzza, az akkori médiaszereplésnek is köszönhetően. A tábortúznél különböző élő és diszkózene szól, gyermekvetélkedőket tartanak, kinti főzést, közös italozást és különböző sportversenyeket szerveznek.

IRODALOM

BARKOW, JEROME H.

1995 Beneath new culture is old psychology: gossip and social stratification. *In* The adapted mind: evolutionary psychology and the generation of culture. Jerome H. Barkow, ed. 627–638. New York – Oxford: Oxford University Press.

GIDDENS, A.

1990 The Consequences of Modernity. New York: Polity Press.

GIORDANO C. – KOSTOVA, D.

2002 The social production of mistrust. *In* Postsocialism. Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia. Chris M. Hann, ed. 74–92. London: Routledge.

HANN, C. M., ED.

2002 Postsocialism. Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia. London: Routledge.

LUHMANN, N.

1979 Trust and Power: Two Works by Niklas Luhmann. Chichester: John Wiley and Sons.

MISZTAL, B.

1998 Trust in modern societies. The search for the bases of social order. Cambridge, US: Polity Press.

2001 Informality: social theory and contemporary practice. London: Routledge.

PINE, F.

2002 Retreat to the household? Gendered domains in postsocialist Poland. *In* Postsocialism. Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia. C. M. Hann, ed. 95–113. London: Routledge.

POPULATION

2001 Population and Housing Census. Bratislava: Statistical Office of the Slovak Republic.

SZTOMPKA, P.

1999 Trust: A Sociological Theory. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

2001 Trust: Cultural Concerns. *In* International encyclopedia of the social and behavioral sciences. N. J. Smelser – P. B. Bates, eds. 15913–15917. Amsterdam: Elsevier.

TORSELLO, D.

2003a History, trust and property in the relation between villagers and the agricultural cooperative. The case of Királyfa, southern Slovakia. *In* The Postsocialist Agrarian Question. Chris M. Hann, ed. 93–116. Münster: Lit Verlag.

2003b Trust, Property and Social Change in a Southern Slovakian Village. Münster: Lit Verlag.

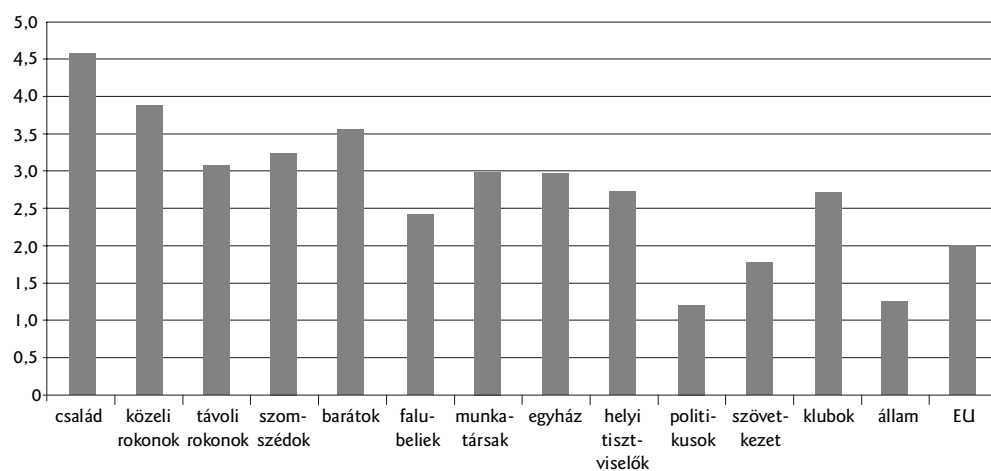
VITEBSKI, P.

2002 Withdrawing from the land: social and spiritual crisis in the insigenous Russian Arctic. *In* Postsocialism. Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia. Chris M. Hann, ed. 180–195. London: Routledge.

WALLACE, C.
2003 Social networks and social capital. *In Social Networks in Movement. Time, interaction and interethnic spaces.* D. Torsello D. – M. Pappová, eds. 15–26. Dunajská Streda: Lilium Aurum.

WOLZ, A. – BLAAS, G. – NAMEROVÁ, I. – BUCHTA, S.
1998 Agricultural Transformation in Slovakia. The Change of Institutions and Organisations. Saarbrücken: Verlag für Entwicklungspolitik. /Heidelberg Studies in Applied Economics and Rural Institutions, 29./

FÜGGELÉK

1. ábra. A bizalom átlagos szintje. (Forrás: a háztartásokkal kapcsolatos kérdőív adatai, 2001)

DAVIDE TORSELLO

Managing instability. Trust, ambiguity and social relations in a southern Slovakian village

One of the ways to analyze the changing patterns of interpersonal relations in Central Eastern Europe is to pay consideration to the problem of trust. One of the ways to analyze the changing patterns of interpersonal relations in Central Eastern Europe is to pay consideration to the problem of trust. Trust has become, if one can assume that it was not always so, a fundamental issue in the social life of people which reflects the uncertainty of the postsocialist era. The allegedly endemic lack of generalized trust is believed to characterize these countries and to hamper the accumulation of “social capital” and the consolidation of “civil society”. This paper starts from the presupposition that an increased importance of trust in interpersonal relations is the result of the instability brought about by the post-1989 events, and tries to show how people in a Slovakian village deals with this issue. Trust as a social relationship became a particularly useful tool to delineate the manner in which people structure their actions and share their ideas about the social world.